

VANDENS TIEKIMAS IR NUOTEKŲ TVARKYMAS

2020 m. lapkričio 19 d.

Nr. VAE-12

SANTRAUKA

Audito svarba

Švarus geriamasis vanduo yra gyvybiškai svarbus žmonių gyvenimo kokybei, todėl svarbu užtikrinti, kad kiekvienas žmogus gautų geros kokybės ir saugų vartoti geriamąjį vandenį. Būtina nuolat stebėti ir kontroliuoti geriamojo vandens kokybę, nes ilgai vartojant geriamąjį vandenį, kuriame esančių cheminių (toksinių) medžiagų koncentracija viršija ribines reikšmes, gali būti padaroma nepataisoma žala žmogaus sveikatai.

Buityje ar gamybos procese naudojant vandenį susidaro nuotekos, kurių prieš išleidžiant į gamtinę aplinką tinkamai neišvalius gali būti sukeliamas neigiamas poveikis aplinkai. Netinkamai tvarkomos nuotekos teršia aplinką, darydamos neigiamą įtaką ežerų, upių ar kitų vandens telkinių bei požeminio vandens kokybei.

Geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugos yra viešosios paslaugos, lemiančios aplinkos ir žmonių gyvenimo kokybę. Geriamojo vandens tiekimo paslaugos teikiamos 2,3 mln. (83,1 proc.), o nuotekų tvarkymo – 2,1 mln. (76,5 proc.) Lietuvos gyventojų. Per metus vidutiniškai išgaunama 140 mln. m³ požeminio vandens, kasmet į gamtinę aplinką išleidžiama 164,6 mln. m³ centralizuotai tvarkomų komunalinių nuotekų. Lietuvoje eksploatuojama 28 654 km centralizuotų geriamojo vandens tiekimo ir komunalinių nuotekų tvarkymo tinklų, paslaugas teikia 71 licencijuotas geriamojo vandens tiekimo ir 68 nuotekų tvarkymo subjektai.

Lietuvoje pagrindinis geriamojo vandens šaltinis yra požeminis vanduo. Mikrobiologinės šio vandens savybės paprastai yra geros, tačiau susiduriama su vandens taršos cheminiais elementais problemomis¹. Saugus ir geros kokybės geriamasis vanduo prieinamas ne visiems šalies gyventojams, nes nepakankamai išplėtotą centralizuotą geriamojo vandens tiekimo infrastruktūrą. Lietuvoje vis dar yra gyventojų, kurie nėra

¹ https://vmvt.lt/sites/default/files/ataskaita_vand_lr_2018_galutine.pdf.

įsirengę nuotekų valymo įrenginių ir nevalytas nuotekas išleidžia į gruntą ar šalia esantį vandens telkinį. Pasitaiko atvejų, kai veiklą vykdančios įmonės į gamtinę aplinką išleidžia nevalytas arba nepakankamai išvalytas nuotekas.

Atsižvelgdama į tai, kad į geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo infrastruktūros plėtrą 2004–2018 m. investuota apie 1,4 mlrd. Eur, suprasdama geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo svarbą ir siekdama įvertinti, ar gyventojams tiekiamas švarus ir saugus geriamasis vanduo, o į aplinką išleidžiamos iki nustatytų reikalavimų išvalytos nuotekos, aukščiausioji audito institucija inicijavo geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo auditą.

Audito tikslas ir apimtis

Audito tikslas – įvertinti, ar gyventojai turi galimybę gauti saugos ir kokybės reikalavimus atitinkantį geriamąjį vandenį ir į aplinką išleisti tinkamai išvalytas nuotekas.

Audituojamieji subjektai:

Aplinkos ministerija, nes ji formuoja geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo politiką, organizuoja, koordinuoja ir kontroliuoja jos įgyvendinimą.

Valstybinė maisto ir veterinarijos tarnyba, nes ji atlieka geriamojo vandens saugos ir kokybės valstybinę kontrolę.

Valstybinė energetikos reguliavimo taryba, nes ji išduoda geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo licencijas, prižiūri ir kontroliuoja geriamojo vandens tiekimo ir (ar) nuotekų tvarkymo licencijuojamą veiklą.

Pagrindiniai audito klausimai:

- ar visiems gyventojams prieinamos centralizuotai tiekiamo geriamojo vandens ir nuotekų tvarkymo paslaugos;
- ar gyventojų vartojamas geriamasis vanduo yra saugus ir kokybiškas;
- ar prieš išleidžiant į gamtinę aplinką nuotekos išvalomos iki nustatytų reikalavimų.

Audituojamas laikotarpis:

- 2004–2018 m. laikotarpis, vertinant geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo infrastruktūros plėtrą;
- 2014–2018 m. laikotarpis, vertinant geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo kokybę.

Auditas 2020 m. buvo laikinai sustabdytas dėl Seimo nutarimo² atlikti Aplinkos apsaugos taršos prevencijos veiklos efektyvumo ir rezultatyvumo auditą. Atnaujinus auditą buvo siekiama įvertinti įvykusius pokyčius, todėl tam tikrais klausimais buvo analizuoti ir 2019 m. duomenys.

² Seimo 2020-01-28 nutarimas Nr. XIII-2801 „Dėl pavedimo Lietuvos Respublikos valstybės kontrolei atlikti valstybinį auditą“.

Auditas atliktas pagal Valstybinio audito reikalavimus ir tarptautinius aukščiausiųjų audito institucijų standartus. Audito apimtis ir taikyti metodai išsamiau aprašyti 2 priede „Audito apimtis ir metodai“ (47 psl.).

Pagrindiniai audito rezultatai

Lietuvoje ne visi gyventojai turi galimybę gauti (apsirūpinti) saugos ir kokybės reikalavimus atitinkantį geriamąjį vandenį, o į aplinką ne visada išleidžiamos tinkamai išvalytos nuotekos. Audito rezultatai parodė, kad nepakankamai išplėtotai centralizuotai teikiamų geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugų infrastruktūra, o tankiai apgyvendintose teritorijose (aglomeracijose) ne visos susidariusios nuotekos surenkamos centralizuotai, ne visi tiekėjai, tiekiantys geriamąjį vandenį, turi licenciją, prie tinklų jungiasi mažiau gyventojų, nei planuota, neužtikrinama geriamojo vandens kokybė ir tinkamas nuotekų tvarkymas.

1. NE VISIEMS GYVENTOJAMS PRIEINAMOS CENTRALIZUOTAI TIEKIAMO GERIAMOJO VANDENS IR NUOTEKŲ TVARKYMO PASLAUGOS

Į vandentvarkos sektorių 2004–2018 m. investuota apie 1,4 mlrd. Eur valstybės biudžeto ir ES lėšų, bet vykdoma centralizuotų geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo tinklų plėtra neužtikrina, kad paslaugos būtų prieinamos 95 proc. gyventojų. Visos savivaldybės yra parengusios geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo infrastruktūros plėtros planus, tačiau iki 2018-12-31 sukurta ne visa juose numatyta infrastruktūra: 33 savivaldybės (iš 60), plane nurodžiusios planuojamų nutiesti geriamojo vandens tiekimo tinklų ilgį, įvykdė tik 24,4 proc. plano, 40 savivaldybių, plane nurodžiusių planuojamų nutiesti nuotekų surinkimo tinklų ilgį, įvykdė tik 23,8 proc. plano. Prie nutiestų tinklų 2004–2018 m. prisijungė 44 proc. mažiau gyventojų, nei planuota. Visa tai lėmė, kad 2019 m. pabaigoje centralizuotomis geriamojo vandens tiekimo paslaugomis naudojosi 83,1 proc., nuotekų tvarkymo paslaugomis – 76,5 proc. gyventojų. Į vandentvarkos sektorių investuota palyginti ilgai ir daug, todėl, Europos Komisijos nuomone³, šis sektorius neturėtų patekti tarp ateities finansavimo prioritetų. ES sumažinus finansavimą šiam sektoriui, o Lietuvai nepriėmus sprendimų dėl kitų finansavimo šaltinių mažėja galimybės pasiekti strateginiuose dokumentuose⁴ užsibrėžtus tikslus (1.1 poskyris, 14–19 puslapiai).

Miesto nuotekų valymo direktyva įpareigoja ES šalis tankiai apgyvendintose teritorijose (aglomeracijose) visas susidariusias nuotekas tvarkyti centralizuotai. Lietuva stojimo į ES sutartimi įsipareigojo tai daryti nuo 2010 m., bet ne tik neįgyvendina direktyvos reikalavimų daugiau kaip 10 metų, bet ir nėra nusistačiusi teritorijų, kuriose visos susidariusios nuotekos turi būti tvarkomos centralizuotai (aglomeracijų), ribų. Nenustačius aglomeracijų ribų nėra

³ Aplinkos ministerijos 2020-06-19 pateikta informacija Valstybės kontrolei el. laišku.

⁴ Vyriausybės 2008-08-27 nutarimu Nr. 832 patvirtinta Geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo 2008–2015 m. plėtros strategija; Vyriausybės 2017-02-01 nutarimu Nr. 88 patvirtinta Vandenų srities plėtros 2017–2023 m. programa.

galimybės nustatyti, kokia dalis susidariusių nuotekų taršos tvarkoma centralizuotai. Neįgyvendinus direktyvos reikalavimų Lietuvai gali būti pritaikytos sankcijos: bauda už kiekvieną dieną, kol bus įgyvendinti direktyvos reikalavimai, arba vienkartinė bauda, arba abi kartu. Baudos dydis priklauso nuo pažeidimo masto ir trukmės. Minimali vienkartinė bauda Lietuvai būtų 437 tūkst. Eur (1.2 poskyris, 19–22 puslapiai).

Savivaldybių duomenimis, iki 2018-12-31 neinventorizuota beveik pusė geriamojo vandens tiekimo (45,7 proc.), trečdalis komunalinių nuotekų surinkimo (34,4 proc.) ir daugiau kaip 72 proc. paviršinių nuotekų surinkimo tinklų. Neinventorizavus tinklų, nesudaromos galimybės tiksliai įvertinti jų būklę ir lėšų poreikį infrastruktūros atnaujinimui. Savivaldybių planuojamas lėšų poreikis centralizuotų tinklų atnaujinimui (renovavimui) per ateinančius 5 metus yra apie 604,9 mln. Eur, bet jis nėra tikslus, nes tikslus gali būti nustatytas tik inventorizavus visus geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo tinklus (1.3 poskyris, 22–23 puslapiai).

2. NE VISAS GYVENTOJŲ VARTOJAMAS GERIAMASIS VANDUO YRA SAUGUS IR KOKYBIŠKAS

Geriamojo vandens tiekimas yra licencijuojama veikla, bet 35 (iš 109) geriamojo vandens tiekėjai šį vandenį daugiau kaip 2,5 tūkst. gyventojų tiekia neturėdami licencijos. Šie tiekėjai nesikreipė į Valstybinę energetikos reguliavimo tarybą dėl licencijos išdavimo, o savivaldybės ir Valstybinė energetikos reguliavimo taryba periodiškai nesikeičia turima informacija apie vandens tiekimo veiklą vykdančius subjektus. Taip sudaromos sąlygos geriamojo vandens tiekėjams vykdyti veiklą neturint tam teisės. Vykdydami veiklą be licencijos jie neprivalo su Valstybine energetikos reguliavimo taryba derinti geriamojo vandens kainos, neprivalo užtikrinti geriamojo vandens tiekimo paslaugų plėtros ir periodiškos veiklos patikros. Taip gali būti neužtikrintas nepertraukiamas geriamojo vandens tiekimas, neužtikrinama tiekiamo geriamojo vandens kokybė, neišvengta neigiamų pasekmių žmonių sveikatai (2.1 poskyris, 24–25 puslapiai).

Geriamojo vandens tiekėjai Lietuvos higienos normoje HN 24 nustatytu periodiškumu turi atlikti 55 mikrobiologinių, cheminių (toksinių) ir kt. rodiklių tyrimus. 2014–2018 m. 93 (iš 175) vandens tiekėjai iš 744 (iš 1 898) vandenviečių 327,1 tūkst. gyventojų tiekė geriamąjį vandenį, atlikę ne visus higienos normoje nurodytų rodiklių tyrimus. Valstybinė maisto ir veterinarijos tarnyba nurodė, kad ne visų privalomų rodiklių tyrimai įtraukiami į programinės priežiūros planus, nes vandentvarkos įmonės neturi finansinių galimybių atlikti tyrimus, geriamasis vanduo tiekiamas mažam gyventojų skaičiui. Derindama programinės priežiūros planus, tarnyba neteisingai interpretuoja teisės aktus (pvz., leidžia neatlikti kai kurių rodiklių tyrimų). Vandenvietėse, kuriose buvo atlikti ne visi tyrimai 77 proc. atvejų buvo neištirtas daugiau kaip 21 (iš 55) higienos normoje nurodytas rodiklis. Nesuplanavus ir neatlikus visų higienos normoje nurodytų rodiklių tyrimų, gyventojams centralizuotai tiekiamas nežinomos kokybės geriamasis vanduo. Nenuodugnai ištirtas geriamasis vanduo iš 308 (iš 1 898) vandenviečių buvo tiekiamas 110,7 tūkst. gyventojų 5 metus iš eilės. Ilgą laiką tiekiant vandenį neatlikus tyrimų, t. y. neįvertinus jo kokybės ir atitikties saugaus vartojimo reikalavimams, gali būti keliamas neigiamas poveikis žmonių sveikatai (2.2 poskyris, 26–27 puslapiai).

Draudžiama tiekti geriamąjį vandenį, kuris neatitinka higienos normoje nustatytų reikalavimų, jeigu neįrodyta, kad naudojamas griežtai ribotą laikotarpį toks vanduo nekels potencialaus pavojaus žmonių sveikatai. 2014–2018 m. kasmet vidutiniškai iš 4 proc. (81 iš 1 898) eksploatuojamų vandenviečių 17 tūkst. gyventojų buvo centralizuotai tiekiamas geriamasis vanduo, kuriame buvo viršytos toksinių (cheminių) rodiklių ribinės reikšmės. Toks geriamasis vanduo gyventojams buvo tiekiamas neįvertinus, ar saugu jį vartoti. Ilgą laiką vartojant geriamąjį vandenį, kuris viršija higienos normoje nurodytas toksinių elementų ribines vertes, gali būti padaroma negrįžtama arba ilgalaikė žala sveikatai: gali padidėti vėžinių susirgimų rizika, atsirasti gyvybiškai svarbių organų ar jų sistemų pakenkimų, atsirasti kitų sveikatos būklės pablogėjimų, galinčių turėti neigiamos įtakos visaverčiam gyvenimui (2.3 poskyris, 27–29 puslapiai).

Individualiai geriamuoju vandeniu apsirūpina 16,9 proc. gyventojų, tačiau šachtinių šulinių vanduo ne visada atitinka saugos ir kokybės reikalavimus. 2014–2018 m. Valstybinei maisto ir veterinarijos tarnybai ir Nacionaliniam visuomenės sveikatos centrui ištyrus daugiau kaip 10 tūkst. šachtinių šulinių geriamojo vandens mėginius toksiniams rodikliams nustatyti, vidutiniškai 29,8 proc. atliktų tyrimų neatitiko šio vandens kokybei taikomų reikalavimų. Gyventojams tokį vandenį vartojant ilgą laiką ir nesiimant priemonių kokybei užtikrinti, gali kilti rizika jų sveikatai. 60 proc. apklaustų gyventojų žino, kad ne rečiau kaip kartą per metus reikia atlikti tyrimus, tačiau tik 10 proc. apklaustųjų juos atlieka ne rečiau kaip kartą per metus, o beveik pusė gyventojų (48 proc.) tyrimų neatlieka (2.4 poskyris, 29–32 puslapiai).

3. NE VISOS NUOTEKOS PRIEŠ IŠLEIDŽIANT Į GAMTINĘ APLINKĄ IŠVALOMOS IKI NUSTATYTŲ REIKALAVIMŲ

Lietuvoje tik 53 proc. paviršinio vandens telkinių yra geros būklės⁵. Net vandens telkinių būklei neatitinkant geros būklės reikalavimų į juos 2014–2019 m. vidutiniškai kasmet buvo išleidžiama 39,8 mln. m³, arba 24,2 proc., nevalytų ar nepakankamai išvalytų komunalinių ir 7,7 mln. m³, arba 13 proc., paviršinių nuotekų. Centralizuotai tvarkomos komunalinės nuotekos 62 proc. analizuotų atvejų iki nustatytų reikalavimų neišvalytos dėl netinkamų, pasenusių ar nepakankamo pajėgumo valymo įrenginių, 10 proc. atvejų – dėl jų surinkimo sistemų trūkumo. Paviršinės nuotekos 56 proc. analizuotų atvejų iki nustatytų reikalavimų neišvalytos dėl neįrengtų valymo įrenginių, dėl šių įrenginių sutrikimų – 12 proc. Neužtikrinant, kad iki nustatytų reikalavimų būtų išvalomos centralizuotai tvarkomos komunalinės ir paviršinės nuotekos ir jas ne vienerius metus leidžiant į gamtinę aplinką gali būti padaroma žala aplinkai (3.1 poskyris, 33–37 puslapiai).

24 proc. gyventojų neprisijungę prie centralizuotų nuotekų surinkimo tinklų nuotekas tvarko individualiai. Aplinkos apsaugos departamentas, 2014–2019 m. atlikęs apie 8,5 tūkst. gyventojų ir ūkio subjektų patikrinimų, nustatė 1 971 atvejį (27,2 proc. visų patikrinimų), kai gyventojai ir 443 (35 proc. visų patikrinimų) atvejus, kai ūkio subjektai netinkamai tvarko nuotekas. Nustačius, kad į gamtinę aplinką išleidžiamos nepakankamai išvalytos nuotekos, būtina įsitikinti, kad tarša yra nutraukta. Įvertinus, ar atlikti pakartotiniai patikrinimai 11-oje pasirinktų miestų, nustatyta, kad aplinkos apsaugos pareigūnai, nustatę, kad gyventojai netinkamai tvarko nuotekas, daugiau kaip 80 proc. atvejų neįsitikino, kad tarša buvo nutraukta. Pareigūnai nustatę, kad nuotekos tvarkomos netinkamai, taiko teisės aktuose numatytas poveikio

⁵ Vyriausybės 2017-02-01 nutarimu Nr. 88 patvirtinta Vandenų srities plėtros 2017–2023 metų programa, priedas „Vandenų srities plėtros 2017–2023 metų programos įgyvendinimo vertinimo kriterijų ir jų siekiamų reikšmių sąrašas“, vertinimo kriterijaus kodas R-1-1.

priemonės (skiria administracinę baudą ar kt.), o patikrinimus atlieka tik gavę pranešimą apie galimą nuotekų tvarkymo pažeidimą ar prevencinių akcijų metu. Neužtikrinus, kad ūkio subjektų ir gyventojų individualiai tvarkomos nuotekos būtų išvalomos iki nustatytų reikalavimų, sudaromos prielaidos gamtinės aplinkos (žemės, grunto, ežerų, upių ar kitų vandens telkinių, požeminio vandens) taršai (3.2 poskyris, 38–40 puslapiai).

Rekomendacijos

Aplinkos ministerijai

1. Siekiant sudaryti sąlygas gyventojams naudotis centralizuotai teikiamomis geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo paslaugomis ir įgyvendinti strateginiuose planavimo dokumentuose nustatytus tikslus, numatyti priemonės, skatinančias:
 - 1.1. savivaldybes įgyvendinti geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo infrastruktūros plėtros planus (1-asis pagrindinis audito rezultatas);
 - 1.2. gyventojus prisijungti prie savivaldybių nutiestų geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų surinkimo tinklų (1-asis pagrindinis audito rezultatas).
2. Siekiant sumažinti taršą nuotekomis ir jos neigiamą įtaką gamtinei aplinkai ir įgyvendinti Direktyvos Nr. 91/271/EEB dėl miesto nuotekų valymo reikalavimus įtraukiant savivaldybes: parengti ir numatyti priemonės, skatinančias nuotekų valymo įrenginių įrengimą ar jų modernizavimą savivaldybėse, kad į gamtinę aplinką būtų išleidžiamos tik iki nustatytų reikalavimų išvalytos nuotekos (3-iasis pagrindinis audito rezultatas).

Valstybinei energetikos reguliavimo tarybai

3. Siekiant išvengti neigiamų pasekmių žmonių sveikatai, užtikrinti nepertraukiamą paslaugų teikimą bei tiekiamo geriamojo vandens kokybę: įgyvendinti priemonės, kurios nelicencijuotiems tiekėjams neleistų teikti geriamojo vandens tiekimo paslaugų gyventojams (2-asis pagrindinis audito rezultatas).

Valstybinei maisto ir veterinarijos tarnybai

4. Siekiant užtikrinti, kad visiems gyventojams būtų tiekiamas saugos ir kokybės reikalavimus atitinkantis geriamasis vanduo įdiegti papildomas priemonės ir:
 - 4.1. derinant vandens tiekėjų parengtus geriamojo vandens tiekimo programinės priežiūros planus, užtikrinti, kad į juos būtų įtraukti higienos normoje HN 24 nurodytų rodiklių tyrimai (2-asis pagrindinis audito rezultatas);
 - 4.2. stiprinti geriamojo vandens tiekėjų kontrolę, siekiant užtikrinti, kad būtų atlikti šio vandens programinės priežiūros planuose nurodytų rodiklių tyrimai (2-asis pagrindinis audito rezultatas).

Savivaldybėms

Aplinkos ministerijai, Valstybinei maisto ir veterinarijos tarnybai, Valstybinei energetikos reguliavimo tarybai įgyvendinant valstybinio audito rekomendacijas, savivaldybės turėtų: atlikus tyrimus ir nustačius, kad geriamajame vandenyje esančios cheminės medžiagos viršija higienos normoje nurodytas ribines reikšmes bendradarbiaujant su Nacionaliniu visuomenės sveikos

centru įvertinti, ar tokio vandens tiekimas ribotą laiką neturės neigiamų pasekmių gyventojų sveikatai, ir numatyti priemonės, kurios užtikrintų, kad gyventojams būtų tiekiamas saugos ir kokybės reikalavimus atitinkantis geriamasis vanduo; inventorizuoti visus geriamojo vandens tiekimo ir nuotekų tvarkymo tinklus ir įvertinti jų būklę, periodiškai teikti informaciją Valstybinei energetikos reguliavimo tarybai apie nelicencijuotų ūkio subjektų vykdomą geriamojo vandens tiekimo ir (ar) nuotekų tvarkymo veiklą savivaldybės teritorijoje, Valstybinei energetikos reguliavimo tarybai ūkio subjektams neišdavus geriamojo vandens tiekimo ir (ar) nuotekų tvarkymo licencijos arba ūkio subjektams nutraukus nelicencijuojamą veiklą, užtikrinti vartotojams geriamojo vandens tiekimo ir (ar) nuotekų tvarkymo paslaugų teikimą (perimant infrastruktūrą ar kt.).

Siekdami didesnio audito poveikio, rezultatus pateikėme savivaldybių administracijoms, savivaldybių kontrolės ir audito tarnyboms, Lietuvos savivaldybių asociacijai.

Rekomendacijų įgyvendinimo priemonės ir terminai pateikti ataskaitos dalyje „Rekomendacijų įgyvendinimo planas“ (41 psl.).